

ВИВЧЕННЯ НАРОДНОГО (ГОВІРКОВОГО) МОВЛЕННЯ
В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ЗЗСО

Наталія РУСНАК, Іванна СТРУК,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
n.rusnak@chnu.edu.ua, iv.struk@chnu.edu.ua.

Юлія РУСНАК,

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)
yuliyarusnak@bsmu.edu.uaSTUDYING OF FOLK (DIALECTAL) SPEECH IN
EXTRACURRICULAR WORK OF MIDDLE SCHOOL

Natalia RUSNAK, Ivanna STRUK,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych,

ORCID ID: 0000-0002-1809-0337; ORCID ID: 0000-0002-9883-8818;

Researcher ID: H-3039-2017

Yulia RUSNAK,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)

Researcher ID: S-8544-2016; ORCID 0000-0001-9941-4 411

Natalia Rusnak, Ivanna Struk, Yulia Rusnak. Studying of folk (dialectal) speech in extracurricular work of middle school. The studying of folk (dialectal) speech is important in the school course of the Ukrainian language, especially in rural areas, as it offers an understanding of the specificity of the Ukrainian language in its territorial expression. Awareness of the specificity of the territorial variety of the Ukrainian language will contribute to the manifestation of patriotic feelings of students, the desire to preserve the ethnic (territorial) peculiarity. The **relevance** of our research is determined by the need to study folk speech in the school course of the Ukrainian language. **The purpose** of the article is to develop the topics of one of the forms of extracurricular work (of a colloquium) on the Ukrainian language for the study of spoken language in secondary school. The research was carried out on the material of the dialects of the villages of Ulashkivtsi and Zabolotivka of the Chortkiv district of the Ternopil region.

Research methods. The research was carried out on the main general scientific methods of analysis and synthesis, as well as on linguistic methods – descriptive, structural. With the help of the descriptive method the factual material was summarized. The inventory and systematization of language phenomena was promoted by the structural method.

Conclusions. As a result of the insufficient coverage of information from the "Dialectology of the Ukrainian language" in school teaching course of the Ukrainian language, the role of extracurricular work as one of the types of educational work is increasing, the purpose of which is to deepen the information from this course, as well as to explain to schoolchildren the differences between folk (colloquial) words and literal names. Therefore, students must understand the specifics of the manifestation of the territorial variety of the national Ukrainian language. For this purpose, the most optimal form of extracurricular work is a colloquium, during which the teacher will provide information about the types of dialectal phenomena, tell about the origin of the dialecticisms of speech, offer information about the vocabulary of the calendar cycle (middle grades), and explain the phonetic-grammatical regularities of dialectal speech (senior grades).

Keywords: folk dialectal speech, literal names, extracurricular work, middle school, the Ukrainian language.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Навчальний процес в закладах середньої освіти – це комплексна взаємодія педагогічного колективу і учнів, внаслідок якого останні отримують знання, навички, необхідні для наступного життєвого етапу, стають носіями національної ідентичності, розвивають мисленнєві здібності та мовленнєву компетентність для сприйняття наступної наукової інформації. Навчальний процес сегментується відповідно до дисциплін, які викладаються у шкільному курсі.

Одним із таких сегментів, і чи не найголовнішим у курсі ЗЗСО, є викладання української мови. По-перше, дисципліна українська мова знайомить учнів з лінгвістичною інформацією, по-друге, надає доступ до усвідомлення відомостей з інших дисциплін, по-третє, розвиває когнітивні здібності дітей, по-четверте, розвиває мовленнєву компетентність учнів, здатних грамотно висловлювати свої думки, по-п'яте, формує свідомого громадянина України, який може досягнути світоглядні концепції та антропоорієнтовані практики.

Дисципліна "Українська мова" передбачає виклад мовознавчої інформації з усіх фахових мовознавчих дисциплін: "Фонетики", "Морфеміки і словотвору", "Лексикології", "Морфології", "Синтаксису", "Лінгвістики

тексту", "Стилістики", "Риторики", "Діалектології". Закономірно, що найширше до шкільного курсу української мови залучено відомості з "Фонетики", "Морфеміки і словотвору", "Лексикології", "Морфології", "Синтаксису", "Лінгвістики тексту". Лінгвістична інформація з "Діалектології української мови" у шкільному курсі недостатньо представлена. Деякі відомості з цієї фахової дисципліни, наприклад, поняття про діалектизми, містяться в середніх класах у курсі "Лексикології". У старших класах учні отримують інформацію про членування української діалектної мови, як-от: поліське наріччя, південно-західне наріччя, південно-східне наріччя.

Проте вивчення народного (діалектного) мовлення надзвичайно важливе у шкільному курсі, особливо у сільській місцевості, оскільки пропонує розуміння специфіки української мови у її територіальному вияві. Учні усвідомлюють відмінності фонетичних і морфологічних форм в народному мовленні та в літературній мові. Розуміння специфіки територіального різновиду української мови сприятиме вияву патріотичних почуттів учнів, бажанню зберегти етнічну (територіальну) особливість. З любові до материнської мови, розуміння її особливостей починається любов до батьківщини. До того ж, вивчення народного мовлення відповідає одному з аспектів лінгводидактики –

етнодидактиці.

Вивчення шкільних курсів складається із двох частин: поурочної роботи, відповідної до чинної Програми з української мови, та позакласної роботи, добре опрацьованої в науковій методичній літературі, представленої розгалуженою системою форм. Недостатня репрезентація відомостей з “Діалектології української мови” у чинній Програмі¹ посилює роль позакласної роботи у висвітленні цього лінгвістичного феномена.

Отже, **актуальність дослідження** зумовлена необхідністю вивчення народного мовлення в шкільному курсі української мови.

Мета статті – розробити теми однієї з форм позакласної роботи з української мови для вивчення говіркового мовлення в ЗЗСО – колоквіуму. Дослідження проведено на матеріалі говірки сіл Улашківці та Заболотівка Чортківського району Тернопільської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позакласну роботу як компонент навчально-виховного процесу вивчали М. Пентиліук, Г. Передрій, С. Караман, К. Голобородько, В. Олександрова, Л. Базильчук, Н. Діденко, О. Кучерук, проте колоквіуму як одній із форм позакласної роботи у методичній літературі приділена недостатня увага.

Методи дослідження. Методологічними засадами наукової розвідки є розуміння мови як способу відтворення реальності, сприйняття мови як однієї з форм системного явища, ідея про єдність мови і мислення, зв'язок конкретного і абстрактного, об'єктивного і суб'єктивного, взаємозв'язок форми і змісту мовних феноменів. Дослідження виконано на основні загальнонаукових методів аналізу та синтезу, лінгвістичних – описового, структурного. Описовий метод узагальнив фактичний матеріал. Інвентаризації та систематизації мовних феноменів посприяв структурний метод.

Виклад основного матеріалу. Методика вивчення української мови – наука, що досліджує і визначає зміст, форми організації, технологію застосування методів, прийомів і засобів навчання цього предмета у закладах освіти.

Важливим складником навчально-виховного процесу є позакласна робота з української мови, під якою розуміють цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, на основі пізнавальних інтересів учнів мовні заняття, що виходять за межі уроків, іноді й за межі програми з метою поглиблення знань школярів, активізації їхньої пізнавальної діяльності. Позакласна робота з української мови формує інтерес до предмета, допомагає розкрити учням красу й багатство української мови, її роль у формуванні особистості й розвитку держави. Завдання позакласної роботи полягають у розширенні, поглибленні набутих на

уроках мови знань, удосконаленні умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета².

Позакласна робота базується на загальнодидактичних та лінгводидактичних (часткових) принципах. Так, Н.М. Діденко наголошує на таких ефективних принципах навчання й організації позакласної роботи: “індивідуалізації навчання, наукової ґрунтовності, наочності, систематичності й послідовності, доступності, міцності й зв'язку теорії з практикою, емоційності, міжпредметних зв'язків, вибіркової, комунікативності, демократизації й гуманізації, виховання”³. Проте не менш важливими є часткові принципи (наукове поглиблення знань, практична спрямованість, зв'язок з дійсністю, усвідомлення необхідності знань, порівняльний аналіз лінгвістичних відомостей).

Форми позакласної роботи в школі різноманітні: одні проводяться постійно зі сталим складом учнів – систематичні: випуск стіннівок, мовних радіо-передач, засідання мовного гуртка, підготовка усних журналів, колоквіум. До епізодичних форм належать: мовні олімпіади, мовні ранки (вечори), екскурсії до редакцій, бібліотек, презентації лінгвістичної літератури, тиждень української мови, музеїв, конкурси, виставки.

Колоквіум (з лат. *convocatio*) – це одна з форм навчання, яка полягає у розмові вчителя з учнями та ставить за мету підвищення рівня знань. У ході колоквіуму основна роль відводиться учителю, він пропонує у лекційній формі (слово вчителя) додаткові відомості з певної дисципліни. Колоквіум відбувається 4 – 5 разів у навчальний рік. Пропонуємо низку тем колоквіуму для учнів ЗЗСО з курсу “Діалектологія української мов” для усвідомлення специфіки територіального вияву української національної мови – рідної говірки. Теми містять лінгвальну інформацію і потребують пояснення її учителем (діалектизми відтворено орфографічним записом, наголошений склад позначено великою літерою).

Тема 1. Поняття про діалектні явища (8 – 9 класи).

Діалектизм, або діалектне явище, – мовне явище, відмінне від літературної мови, що побутує на певній території. Відповідно до будови мовної системи діалектизми поділяють на *фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, лексичні*.

Фонетичні діалектизми – слова, які відрізняються від літературної мови звуковим складом: *хлопец* – “хлопець”, *кешко* – “тяжко”, *кісно* – “тісно”, *гіт* – “дід”, *вешня* – “вишня”, *кісляк, кілек* – “кисляк”, *курова* – “корова”, *вокріп* – “окріп”, *вогорок* – “огірок”, *просю* – “прошу”, *букал* – “бокал”.

Словотвірні діалектизми – слова, що відрізняються словотвірною будовою: *кошіль* – “кошик”, *сшиток* – “зошит”, *запомога* – “допомога”,

¹Ukrainska mova. 5 – 11 klasy: navchalni prohramy, metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v 2016 – 2017 navchalnomu rotsi z komentarem providnykh fakhivtsiv [Ukrainian language. Grades 5 - 11: educational programs, methodological recommendations for the organization of the educational process in the 2016 – 2017 academic year with commentary by leading specialists], Kharkiv: Ranok, 2016, 112 p. [in Ukrainian].

²Praktykum z metodyky navchannia ukrainskoi movy v zahalnoosvitnikh zakladakh: modulnyi kurs: Posibnyk dlia studentiv ped. universitetiv ta instytutiv [Practicum of teaching methodology of the Ukrainian language in general educational institutions: modular course: Manual for students of ped. universities and institutes], za red. M. I. Pentyliuk, K.: Lenvit, 2011, 366 p. [in Ukrainian].

³Didenko N. M. Metodyka pozaklasnoi roboty z ukrainskoi movy u protsesi profilnoho navchannia: dys. ... kand. ped. nauk zi spets. 13.00.02 – teoriia ta metodyka navchannia (ukrainska mova) [Methodology of extracurricular work on the Ukrainian language in the process of professional education: thesis. ... candidate ped. sciences with special 13.00.02 – theory and teaching methods (the Ukrainian language)], Kyiv, 2016, P. 92 [in Ukrainian].

горівина – “горілка”, першівка – “первак”, змилитись – “помилитись”.

Морфологічні діалектизми репрезентують слова, які різняться граматичними ознаками (форми, які відрізняються закінченнями): *руков* – “рукою”, *синий* – “синій”, *новов* – “новою”, *ходивес* – “ти ходив”, *си збирати* – “збиратися”, *торта* – “торт”, *салата* – “салат”, *на мижі* – “на межі”, *го* – “його”, *му* – “йому”.

Синтаксичні діалектизми – словосполучення, речення, які відрізняються від літературної мови: *казати за брата* – “казати про брата”, *ходити по хатах* – “ходити по хатах, хатами”, *він був за бригадира* – “він – бригадир”.

З-поміж лексичних діалектизмів можна виокремити власне лексичні діалектизми, семантичні діалектизми, етнографізми.

Власне лексичні діалектизми – слова, які мають відповідники в літературній мові (синоніми): *пазити* – “доглядати”, *пантрувати* – “слідкувати”, *уритний* – “злий, недоброчливий”, *неньо* (заст.) – “тато”, *угурний* – “непривітний”, *шпаровитий* – “хазяйновитий”, *маржина* – “худоба”, *стрий* – “дядько по батькові”, *вуйко* – “дядько по матері”, *нанашко* – “хрещений батько”, *марець* – “березень”, *ярець* – “ячмінь”, *трепета* – “осика”, *вивірка* – “білка”, *когут* – “півень”, *льоха* – “свиня”, *витуманити* – “видурити”, *далебі* – “їй-богу”.

До них близькі етнографізми – слова, що позначають поняття, пов’язані з побутом народу: *крайка* – “вузький пояс”, *мінтян* – “безрукавка”, *путня* – “відро”, *анкірь* – “невелика кімната”, *кулеша* – “кукурудзяна каша”, *тирба* – “кров”, *гуня* – “свиток нефарбованого сукна”, *кошуля* – “вишита сорочка”, *крисаня* – “вид капелюха”, *гачі* – “вовняні чи полотняні штани”, *балабухи* – “спечені або зварені з тіста шишки”, *коцюба* – “кочерга”, *маслянка* – “ряжанка з молока”, *кошиця* – “високий стоячий кіш, виплетений із лщини з дахом для зберігання кукурудзи в качанах”, *колиба* – “хата лісорубів”, *канька* – “трава”, *плай* – “стежка”, *полонина* – “пасовище”, *бескид* – “ущелина”.

Семантичні діалектизми – слова, що в літературній мові мають інше значення: *вино* – “виноград”, *око* (заст.) – “міра рідини”, *галушки* – “голубці”, *пирого* – “вареники”, *гуляти* – “танцювати”, *ситий* – “повний” (про людину), *губи* – “гриби”, *піт* – “горище”, *загата* – “гребля”, *канада* – “різновид танцю”.

Тема 2. Запозичені діалектизми (8 – 9 класи).

У ході визначення походження діалектизмів, шлях їхнього семантичного і структурного розвитку школярі знайомляться з *Етимологічним словником української мови*.

Значний пласт діалектизмів говірки с. Улашківці та Заболотівка становлять питомі українські слова, для яких джерелом є праслов’янська мова: *бавитиси* – “гратися”, *банск* – “каструля”, *вирітка* – “розвідка”, *витати* – “вітати”, *гачі* – “штани з вовни”, *гошИти* – “готувати”, *гундзлик* – “гудзик”, *дрантя* – “лахміття”, *дрихлий* – “немічний”, *жорна* – “пристрій для ручного помолу зерна”, *зага* – “печія”, *запрету-вати* – “ховати”, *кирница* – “криниця”, *напудити* – “налякати”, *повісмо* – “пучок прядива”, *полонник* – “велика ложка”, *пражити* – “кип’ятити”, *пранник* – “дерев’яний валок для вибивання білизни”, *пруткий* – “швидкий”, *пуджити* – “лякати”, *уклекати* – “ставати на коліна”.

З-поміж запозиченої лексики наявні слова з

польської мови: *варга* – “губа”, *варят* – “божевільний, несамовитий”, *гамувати* – “стрімувати”, *гандрабатий* – “худий та високий на зріст”, *гарбата* – “чай”, *гвалт* – “галас, шум”, *цирка* – “мережка”, *збан* – “глечик”, *капец* – “взуття”, *кодло* – “рід, виродок”, *лярва* – “злий дух”, *олуфко* – “олівець”, *пантрувати* – “стерегти”, *пательня* – “сковорідка”, *публіка* – “ганьбити, соромити когось”, *слоїк* – “банка”, *слюб* – “шлюб”, *теньгий* – “кремезний, великий”, *тлумити* – “нищити”, *трачиння* – “тирса”, *ринка* – “каструля”, *цирета* – “клейонка”, *склеп* – “магазин”, *філі* – “витівки”, *цебер* – “відро”, *цимбриння* – “накриття для криниці”;

румунської: *буката* – “шматок”, *бумбона* – “прикраса на головному уборі”, *вритний* – “вередливий”, *глимей* – “неуважна людина”, *гринджоли* – “сани”, *ділетка* – “бочка”, *кулястра* – “перше молоко в тільній корові”, *малай* – “корж з кукурудзяного або пшеничного борошна”, *млака* – “заболочена низовина”;

німецької: *бавна* – “вата”, *бантина* – “горизонтальна балка між кроквами”, *бraitрура* – “частина печі; духовка”, *фасувати* – “важити”, *гимбель* – “рубанок”, *грис* – “висівки”, *дримба* – “музичний інструмент”, *клямка* – “дверна ручка”, *мельдувати* – “доводити до відома, повідомляти”, *рихт* – “користь”, *трафунок* – “випадок”, *обцас* – “каблук”, *райзувати* – “вести пусті балачки”, *хальоша* – “гумові чоботи”, *иманати* – “робити обшук”, *шпаргат* – “кухонна плитка, кафель”, *шпарувати* – “замазувати будь-які нерівності”, *шрупка* – “гайка”, *шутер* – “шебінь”, *шуфля* – “лопата”;

угорської: *банувати* – “сумувати за кимось”, *бакір* – “сторона”, *ганч* – “штукатурка”, *рунтати* – “тривожити”, *пугар* – “склянка”;

турецької: *байда* – “скибка хліба”, *катран* – “хустинка”, *кириня* – “безлад”, *талабувати* – “топтати”, *чічка* – “квітка”;

грецької: *анкірь* – “невелика кімната”, *катавасія* – “церковний гімн”;

латинської: *копа* – “стіжок снопів хліба”, *бисага* – “торба”, *порція* – “міра об’єму”.

Тема 3. Лексика календарної обрядовості говірки (8 – 9 клас).

Духовна культура є важливим та безцінним здобутком кожного народу, охоплюючи такі елементи духовного життя суспільства, як релігія та філософія, мистецтво та наука. Календарна обрядовість тісно пов’язана із церковним календарем. Календарно-обрядові назви (хрононіми) умовно поділяють на в 4 цикли – зимовий, весняний, літній та осінній.

Зимовий цикл

Християнське свято *Введення до храму Пресвятої Богородиці* (4 грудня) в обох селах номінується *Уведеніє, Введеніє, ВведЕня Бугородичі*. Назва мотивована дієсловом “уводити”, але деякі її фонетико-граматичні варіанти свідчать на користь церковнослов’янського запозичення.

Зимове християнське свято на честь Святого Миколи має назви, мотивовані його іменем: *Миколая, Зимового Миколи, Николи, Светого Николоя*. Фонетичні варіанти збігаються з діалектними відповідниками чоловічого імені, що побутує на теренах обох сіл.

Християнське свято на честь святої Анни – матері Богородиці відзначають 22 грудня, воно має такі назви: *Анни, Ганни, Зачаттє Бугородичі*.

Святий вечір (Святвечір) – одне з сакральних християнських свят, яке відзначають увечері напередодні Різдва Христового. Дата святкування залежить від дати Різдва. Зокрема, частина християн східного обряду відзначає свято 6 січня за Юліанським календарем, а частина – 24 грудня – за Григоріанським. Мешканці обох сіл відзначають це свято за Григоріанським календарем і називають: *Свитий вЕчир, Сьветий вечір, Свитвечир*.

Різдво Христове – одне з найбільших свят у християн, називають його *Різдво, Рождество Христове, Риздво, Різдвині света*. Назва є результатом фонетичного розвитку давнішого **рожьство* “народження, Різдво”⁴.

Собор Присветої Богородиці та Йосифа Опручника, Светого сімейства – “Собор Пресвятої Богородиці” святкують 8 січня. У цей день в с. Улашківці храмовий празник, ще у минулі роки хлопці “перебирались іродами” (переодягались в царів, пастушків, Ірода, ангелів) і у кожній домівці відбувалося театралізоване дійство, яке мало на меті прославляти народження маленького Ісуса.

Маланки, Меланки – 13 січня. В обох селах цього дня ввечері неодружені хлопці ходять “маланкувати”, співаючи пісню “*Ой вчора із вечора Маланочка ходила...*”.

Християнське свято на честь святого Василя Великого (14 січня) має прозору й мотивовану назву – *Василія, Маланки, Старий новий рік*.

Свято в пам’ять про хрещення Ісуса Христа (19 січня) називається *Водохреци, ВодОхрЕща(е), Водохреще, Ардан (Йордан)*. Вечеря, яку готують напередодні, має назву *Щедрий вечір (вечір)*. А от назва *Ардан* – фонетичний варіант єврейського Йордан, яка виникла внаслідок семантичного перенесення назви річки на назву свята.

Свято Трьох святих (12 лютого) – пам’ять про трьох великих і визначних учителів, проповідників і Отців Східної Церкви: Святого Василя Великого, Святого Григорія Богослова і Святого Івана Золотоустого – має відповідну назву: *ТрОх Сьветих, ТрОх Сьвитих*.

Християнське свято (15 лютого) на честь принесення немовляти Ісуса до храму називають *Стрітиння, Стрітинне, Стрітині*. Назва мотивована дієсловом “стрічати”. У церквах цього дня освячують свічки. За віруванням, Стрітенська свічка приносить мир і спокій душі під час життєвих негараздів, захищає від грому, блискавки, пожежі, нечистої сили, уроку, хвороб.

Весняний цикл

Вербну неділю святкують за 7 днів до Великодня, номінують *Вербна нігіля, Шуткова нігіля, Вербова ніділя, Квітна ніділе*.

Благовіщення Пресвятої Богородиці відзначаємо 7 квітня, воно має назви *Благовіщине, Благовіщиння*, це запозичення з старослов’янської мови, яке утворилося від словосполучення *блага (добра) вість*.

Страсний четвер: *Чистий читвер, Страсний, Великий читвер*. Прикметник *чистий* у назві мотивується тим, що цього дня всі старанно вимивають, вичищають свої оселі, готуючись до Великодня. За традицією, у селах Заболотівка та Улашківці починали практикувати святкові хліби – *паску, бабу*. Прикрашають паски

різними виробами: *листочками, квіточками, колами, косичками, спіралями, глазур’ю*. Випікають паски у *п’єцах*. В обох селах побутує традиція “калатання”. Увечері перед *Виликодною п’єтницив, Страснов п’єтницев* хлопці (чоловіки) приходять “калатати”. Готуються до цього заздалегідь, приносячи у визначене місце дубові дошки та дерев’яні молотки. Калатають протягом трьох днів, звітуючи про Христову смерть.

Великдень, свято приурочене воскресінню Христа, має назви *Паска, Вилидинь, Воскрисенія Ісуса Христа*. І літературне *Пасха*, і загальнонародне *паска* запозичені з грецької мови⁵. Важливим елементом цього свята є *виликодний кошик*, у якому є свячені яйця, які традиційно вживають першими. На Великдень освячують курячі яйця – *писанки, крашинки, яйця крашині*.

Світлий понеділок, другий день Великодніх свят, називають *Поливаний понігілок, Сьвітлий понігілок, Вливаний понігілок*. Назва *поливаний* мотивована дієсловом “поливати”. Обливали переважно незаміжніх дівчат – це робили їхні залицяльники як вияв симпатії. Вважалося, якщо дівчина повертається додому суха – це для неї ганьба. Тож дівчата хотіли, щоби їх облили, адже це свідчило про серйозні наміри парубка, котрий зазвичай обливав тільки ту, яка йому подобалась, але цей звичай частково змінився і тепер прийнятно обливати всіх перехожих.

Перша неділя після Великодня має назви *Провідна нігіля, Проводна нігіля, Сьвітла неділя*. Прикметник *провідний* пов’язується з дієсловом “проводити”, цього дня Великдень ніби проводжають до наступного року.

Християнське свято Вознесіння Христа (через 40 днів після Великодня): *Вознесеніє, Вознесенія, Вознисіння, Знисення*. Назви є церковнослов’янськими запозиченнями, а *Знисення* – говіркове утворення, що виникло на основі попередньої назви внаслідок усічення першої частини.

Весняне християнське свято на честь святого Миколая відзначають 22 травня, у говірці побутують такі назви: *Миколи, Літного Миколая, Николи*.

Тема 4. Фонетичні закономірності говірки (10 – 11 класи).

У ході викладу цієї теми школярі повинні зрозуміти особливості фонетичної системи рідної говірки:

1) основна фонетична риса української мови – чергування *о, е з і: бік – боку, рів – рову, узір – узору, піч – печі, ніс – носити, стіл – стола, піп – попа;*

2) реалізація голосного *а* (рефлекс колишнього *є*) звуком *е: листи, зачети, прив’єзаний, прешка, уклєкати, приклєкати, ростилєти, пиривірєти, дириві’єний, узєти, тешико, дівчєта, ластів’єта, плєс, мнє, п’єтниця;*

3) звук *е* у ненаголошеній позиції реалізується звуком *и: литіти, стибло, милодія, вичірок, вирнутиси, сіло, стилити, зирно, стишки, даличина*; однак після *ч*, який в говірці м’який, голосний *и* реалізується звуком *є* в наголошеній і ненаголошеній позиціях: *значєт, чєстий, бурачєнка, розволочєвси, відскОчєти, кричєт, вчєтиси, розчєнити, вручєти;*

4) сильне укання – вимова *у* замість *о* у переднаголо-шенному складі: *зурудувати, курова, тубі, вурушити, гудувати, мотузок, гулубка, мугила;*

5) функціонування звука *ф* замість *хв, кв, х: фасулі, фіст, фустка, фіртка;*

6) збереження етимологічної м’якості шиплячих

⁵ Ibidem, Vol. IV, P. 313.

звуків: *уважести, жести, дівчєта, лишєсти, вичьорєс, випирижєсти, дошь, чяй, нїчь, нїчьо;*

7) перехід м'яких приголосних *t'* в *k'*, *d'* в *g'*: *гїт, кїтка, кісто, скїна, сїгїли, навкїмитисї, по вогї, вікїгати, гїти, на свїкї, кїкати, в хакї, вигїти, шїськ;*

8) функціонування *мн* замість *мї*: *памнїтати, мнєсо, мнє, мнїке, памнїтник;*

9) у кінці слова (складу) звук *л* як *в*: *скїв, стїв, горївка, сопївка, спївка, гвавт;*

10) твердість кінцевого приголосного *ц*: *палец, конец, молодїца, вївца, хлопец, молодец, правец, вїнец, кравец, холодец, голубец;*

11) збереження етимологічної м'якості *p'* у середині слова: *зверьха, дирьгївка, дерьгати, церьква;*

12) м'якість кінцевого приголосного *-p'*: *цвинтарь, калїндарь, дирехторь, дохторь, царь, лікарь, тїлівїзорь;*

13) одзвінчення глухих приголосних перед дзвінкими (асиміляція за глухїстю-дзвінкїстю), як у літературній мові: *вогзал, Вїлїгдїнь, прозьба, козьба, молодьба;*

14) оглушення дзвінких приголосних перед глухими та в кінці слова: *гїт, сат, каска, роспилєти, кнїшка, тєшко, блиско, коропка, стїшки, дуп, грав;*

15) активність глоткового *г*: *газєта, тас, дригаєсї, дїгнути, жьлїганити, збаганити, лїгнути, воклигати;*

Тема 5. Граматичні особливості говірки (10 – 11 класи).

1) префікс *ві-* в дієсловах: *вїтримати, вїйти, вїнести, вїмочити, вїкїгати, вїпити, вїтегати;*

2) іменники жіночого роду першої відміни та прикметники жіночого роду в орудному відмінку однини мають закінчення *-ов*: *стїнов, руков, головов, фїйнов, чїрвонов;*

3) здеформовані усічені форми кличного відмінка: *Марї! Пє!* (Петре), *Васу!, Ір!* (Ірино);

4) іменники першої відміни м'якої та мішаної груп у Р.в., Д.в., М.в. мають архаїчне закінчення *-и*: *зимни, межї, вишїни, на доли, на воли;*

5) іменники другої відміни ч.р. у Д.в. та М.в. із закінченням *-ови*: *чолівїкови, волови, на пневи, на конєви, дубови, на братови;*

6) форми іменників третьої відміни у Р.в., Д.в., М.в. із закінченням *-и*: *соли, гордостї, тїни, вїрностї;*

7) суфіксальні форми іменників четвертої відміни у непрямих відмінках із закінченнями другої відміни: *тїлєтовї, поросєтовї, пацєтовї, на лошєтї, на лошєтовї;*

8) вплив твердої групи прикметників на м'яку: *синїй, вчорашнїй, сирєднїй, послїднїй, пирєднїй, заднїй;*

9) числівник *один* функціонує у формі *єден*, числівник *чотири* – *шїтири;*

10) перший склад присвійних займенників наголошений: *свОя, твОя, мОя;*

11) зворотна частка *-си* у дієсловах (у постпозиції та препозиції): *набутисї – си набутї, си здутї – здутисї, ужїнитисї – си ужїнитї;*

12) дієслівні форми з архаїчним [й] після губних приголосних [бй], [пй], [вй], [мй], [фй]: *люб'ю, куп'ю, лом'ю, лов'ю, сп'ю, роб'ю, зроб'ю, здиб'ю;*

13) архаїчні форми дієслів минулого часу (колишній перфект) з енклітиками-показниками особи – *м* (для 1 ос. одн.); *-с, -ис* (для 2 ос. одн.); *-сьмо* (1 ос. мн.); *-сти* (для 2 ос. мн.): *заручивим, заручилам,*

ходивим, ходилам, (я ходив, я ходила); сапавис, сапалас, робивис, робїлас (ти робив, ти робїла); лїпилїсьмо, сапалїсьмо (ми сапали); копалїсти (ви копали);

14) форми 3 ос. одн. теперішнього часу другої дієвідміни із закінченням *-ит*: *водит, чїстїт, робїт, носїт, купїт, просїт;*

15) відсутність характерного для літературної мови чергування приголосних в основах дієслів: *носити – носю, возити – возю, косити – кося;*

16) залишки давніх форм непрямих відмінків особових займенників: *взєв ня, вїбачай ми, поклав на ню, покликав тя, стїтав тя, вїдвїз мнїя;*

Висновки. Внаслідок недостатнього висвітлення відомостей з “Діалектології української мови” у поурочному викладанні української мови зростає роль позакласної роботи як одного із видів навчально-виховної роботи, мета якого поглибити відомості з цього курсу, а також пояснити школярам відмінності народних (говіркових) слів і літературних назв, а отже, учні повинні усвідомити специфіку вияву територіального різновиду національної української мови. Вважаємо, що для цієї мети найоптимальшою формою позакласної роботи є колоквиум, в ході якого учитель подасть відомості про типи діалектних явищ, розповість про походження діалектизмів говірки, запропонує інформацію про лексику календарного циклу (середні класи), пояснить фонетико-граматичні закономірності говірки (старші класи).

Руснак Наталія – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, діалектологія, етнолінгвістика, прагматична текстологія. Автор понад 130 наукових праць, у тому числі 5 монографій.

Rusnak Natalia – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Modern Ukrainian Literature Language at the Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. Research interests: cognitive linguistics, dialectology, ethno-linguistics, pragmatic textology. Author of more than 130 scientific works, including 5 monographs.

Струк Іванна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. У доробку науковця є 30 публікацій. Коло наукових зацікавлень: комунікативна лінгвістика, текстологія.

Struk Ivanna – Candidate of Philological Sciences, Assistant of the Department of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. There are 30 scientific publications. Research interests: communicative linguistics, textology.

Руснак Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Rusnak Yulia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University.

Received: 05.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© N. Rusnak, I. Struk, Y. Rusnak, 2022